

Uz 100. godišnjicu početka strukovnoga organiziranja i pedesetu obljetnicu kontinuiranoga rada Hrvatskoga geografskog društva (1897.-1947.-1997.)

Dane PEJNOVIĆ

Pod visokim pokroviteljstvom *Hrvatskoga državnog sabora*, 28. studenoga 1997. u Zagrebu je svečanim skupom obilježena 100. godišnjica strukovnoga organiziranja hrvatskih geografa i 50. obljetnica kontinuiranoga rada *Hrvatskoga geografskog društva*. Stogodišnjica utemeljenja strukovnog Društva nesumnjivo je vrijedan jubilej, čije značenje prelazi okvire geografske struke i od šireg je kulturno-povijesnog, odnosno nacionalnog značenja. To više što je veći dio toga razdoblja prožet intenzivnom djelatnošću kojom je ono pridonosilo razvoju geografije i širenju geografske misli u hrvatskom društvu. Stoga je njegovo obilježavanje pravi povod da se ukratko podsjeti na okolnosti utemeljenja i razvoj Društva tijekom proteklog stogodišnjeg razdoblja.

Začetak strukovnog ustroja hrvatskih geografa najuže je povezan s razvojem geografije u modernu znanost tijekom 19. stoljeća u zapadnoj i srednjoj Europi, odnosno s razvojem i institucionaliziranjem prirodoslovlja u cjelini, kao i tadašnjim položajem Hrvatske u odnosu prema vodećim inovacijskim žarištima Austro-ugarske, osobito Beču.

Naime, sa stajališta razvoja prirodoslovlja, općenito, i geografije, posebno, devetnaesto je stoljeće imalo prekretničko značenje. Pod utjecajem ideja iz prosvjetiteljsko-racionalnog razdoblja 18. stoljeća, od početka prošloga stoljeća počeo se znatno povećavati broj prirodoslovaca, kao i njihova opredijeljenost za tzv. pozitivne prirodne znanosti, oslobođene svake metafizike. To je dovelo do potrebe

osnivanja znanstveno-stručnih društava koja bi pomagala i promovirala prirodoslovna istraživanja i podržavala takav pristup u duhu empirizma i realizma. To više što tadašnja sveučilišta i akademije, zbog svoje inertnosti, nisu korespondirale s takvim potrebama vremena. Kako se taj zahtjev podudarao s potrebama vladajućih struktura vodećih europskih država za sustavnim istraživanjima prostora njihova stvarnog i potencijalnog interesa, ubrzo je došlo do utemeljenja niza stručnih udruga koje su okupljale prirodoslovce. Tako je u Engleskoj već 1807. utemeljeno geološko društvo, 1820. astronomsko, a 1831. društvo za unapređivanje znanosti. U Berlinu je 1845. utemeljeno fizikalno društvo. Za Hrvatsku je posebno značajno bilo osnivanje Geološkog zavoda u Beču 1849. te nešto ranije osnovano Geološko društvo u Grazu, čiji su stručnjaci počeli sustavno proučavati i naše krajeve.

Pod utjecajem razvoja prirodoslovlja u naprednijim europskim državama, malobrojni hrvatski prirodoslovci pokrenuli su sredinom 19. stoljeća inicijativu za osnivanjem prirodoslovnoga društva i u Hrvatskoj. Poslije mnogo prepreka zbog otpora iz konzervativno-dogmatskih krugova, napokon je 1885. u Zagrebu utemeljeno *Hrvatsko naravoslovno društvo*, kao prvi korak u osmišljenijem djelovanju hrvatskog prirodoslovlja. Ono je već sljedeće, 1886. godine počelo izdavati *Glasnik naravoslovnoga društva*, čime su i u nas stvoreni znatno bolji uvjeti za razvoj egzaktnih znanosti i kritičkog mišljenja.

Bržem razvoju prirodoslovlja, uključujući i geografiju kao najstariju matičnu "geoznanost", od početka prošlog stoljeća posebno je pridonijela originalna metodologija Alexandera von Humboldta, temeljena na egzaktnom promatranju i traženju zakonitosti, odnosno uzročne ovisnosti između pojedinih prirodnih elemenata i pojava. Taj kvalitativno novi metodološki pristup potakao je naglu diferencijaciju unutar dotadašnjeg znanstvenog sinkretizma, izdvajanjem i osamostaljivanjem niza posebnih prirodnih znanosti, između ostaloga i tzv. fizičke geografije.

Prihvatanjem Kantova kritičizma i empirizma, Humboldtove kauzalne metode u proučavanju prirodnih elemenata i Ritterova sintetičkog pristupa prostoru kao totalitetu, razvio se koncept geografije kao sintetičke znanosti, s jasno definiranim objektom (geosfera), područjem (interakcija između elemenata prostornog kompleksa) i metodologijom istraživanja (integracija rezultata vlastitih analitičkih istraživanja, kao i rezultata istraživanja rubnih znanosti). Na tim idejnim osnovama počinje njezin samostalniji razvoj kao moderne znanosti. Dotadašnji izrazito deskriptivni karakter, temeljen na registraciji (inventarizaciji) objekata i pojava na Zemljinoj površini, odnosno opisivanju (fizionomije) pojedinih njezinih dijelova, zamijenjen je objašnjavanjem aktualne geoprostorne stvarnosti, determinirane fizionomskim i funkcionalnim obilježjima, međuovisnim utjecajima prirodne osnove i ljudskog društva.

Takav razvoj i kvalitativni preobražaj geografije u razvijenim europskim zemljama pratilo je osnivanje katedara na sveučilištima i geografskih društava, te izdavačka djelatnost i održavanje kongresa. Rezultat je toga da su već u prvoj polovici prošlog stoljeća osnovana geografska društva u Parizu (1821.), Berlinu

(1828.), Londonu (1830.) i Petrogradu (1845.), a sredinom stoljeća utemeljeno je Američko geografsko društvo (1852.), da bi tijekom druge polovice prošlog i početkom ovoga stoljeća društva bila osnovana i u mnogim drugim zemljama.

Zbog malog broja istraživača, u prvoj polovici 19. stoljeća prirodoslovna su istraživanja u Hrvatskoj bila slabo razvijena. No afirmacija prosvjetiteljskih ideja i inozemni utjecaji pobudili su zanimanje za geografiju. Prevode se prvi strani udžbenici i pišu prvi, izrazito deskriptivni radovi u domoljubno-rodoljubnom duhu Ilirskoga pokreta.

Od sredine 19. stoljeća u Hrvatskoj je došlo do bitnih promjena koje su utjecale na razvoj geografije i njezino postupno institucionaliziranje. Ustrojene su obrazovne ustanove i uprava, proveden prvi moderni popis stanovništva 1857, izvršeno topografsko snimanje, sustavno su provedena geološka istraživanja, a od 1862. počeo je i ubrzani razvoj željeznice, što je znatno olakšalo putovanje i unaprijedilo upoznavanje prostora. No, svakako, najveće značenje imalo je osnivanje JAZU (1866.) i Sveučilišta (1874.). To je ubrzo rezultiralo osnivanjem posebne Katedre za geografiju na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu (1883.), koja postaje rasadnik sistematiziranih znanja o Zemljinoj površini, kao jedinstvenom objektu geografskih istraživanja. Njezin prvi profesor bio je Petar Matković, "prvi stručno spremljen geograf na slavenskom jugu" (studirao je geografiju u Beču, Pragu, Berlinu i Göttingenu, a doktorirao je 1860. godine na sveučilištu u Grazu). Na mjestu profesora Katedre 1893. zamijenio ga je također znameniti hrvatski geograf - dr. Hinko Hranilović (studirao je geografiju i povijest u Grazu, Beču, Berlinu i Oxfordu, a doktorirao je u Grazu).

Godine 1897. dr. Hinko Hranilović i dr. Alfons Heinz, sveučilišni profesor biologije, s još nekoliko prirodoslovaca i pobornika geografije, po uzoru na tadašnji trend osnivanja stručnih udruženja u drugim zemljama, osnovali su u Zagrebu Geografsko društvo. Podatak da je to prvo strukovno udruženje geografa na jugoistoku Europe, referenca je od šireg kulturno-povijesnog značenja (usporedbe radi, u Beogradu je geografsko društvo osnovano 1910., a u Ljubljani 1922. godine).

Kako se zbog malog broja članova i skromnih materijalnih sredstava Geografsko društvo nije moglo održati kao samostalno stručno udruženje, a prema pravilima ranije osnovanoga (1885.) *Hrvatskoga naravnoslovnoga društva* bilo je predviđeno da se njegov rad odvija putem sekcija pojedinih područja prirodnih znanosti, 1900. godine *Geografsko društvo Zagreb* uključeno je u *Hrvatsko naravnoslovno društvo* kao prva, Geografska sekcija toga društva. Njezin je zadatak bio "... da se prikupi geografska grada naše domovine te susjednih joj zemalja; da se ova grada štampom objelodani, te pristupna učini znanstvenim radnicima a i široj publici". Ta je grada obuhvaćala pet cjelina: 1. tvrdu koru naše Zemlje, 2. vode, 3. pojave u zraku, 4. životinje i biline i 5. narod. Rasprave s područja geografije objavljuju se kao posebna cjelina u Glasniku *Hrvatskoga naravnoslovnoga društva* (od 1908. *Hrvatskoga prirodoslovnoga društva*) pod naslovom "Radovi Geografske sekcije". Djelatnost Geografske sekcije osobito je oživjela od 1907. godine, kada je na mjesto njezina pročelnika došao dr Artur Gavazzi. O usponu njezine tadašnje aktivnosti kao i porastu geografskih istraživanja do prvoga svjetskog rata uvjerljivo svjedoči "Geografska bibliografija za Hrvatsku i Slavoniju" dr. Milana Šenoa, objavljena u Glasniku HPD-a iz 1917. godine, koja u tom smislu ima jedinstvenu dokumentarnu vrijednost.

Značajno je, međutim, napomenuti da koncept moderne geografije, kakva se od sredine prošloga stoljeća razvijala u državama zapadne i srednje Europe, do prvoga svjetskog rata nije uhvatio dublji korijen u Hrvatskoj. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća prvenstven razlog tome bila je orijentacija na statističko-topografsku gradu, koja postaje temeljni kvantitativni sadržaj geografskih radova (osobit primjer za to je djelo V. Sabljara, *Mistopisni ričnik*, 1866.), na što se nadovezuje povijesno-topografsko usmjerenje. To usmjerenje geografije "u službi povijesti" počelo je već radovima P. Matkovića, a vrhunac je doživjelo u regionalno-povijesnim radovima V. Klaića (*Prirodni zemljopis Hrvatske*, 1878; *Zemljopis zemalja u kojima obitavaju Hrvati*, I-IV, 1880-81.). Pristupačan široj javnosti, taj smjer je utjecao na opće mišljenje o geografiji i kočio njen znanstveni razvitak. Posljedice toga djelomično postoje i u suvremenom razdoblju, od još uvijek dosta prisutnog deskriptivnog pristupa do percepcije geografije u dijelu javnosti kao zemljo-opisa.

Između dva svjetska rata djelovanje Geografske sekcije u okviru HPD-a gotovo je potpuno zamrlo. Mada formalno nisu bili organizirani u okviru posebnog strukovnog društva, rad geografa odvijao se u užem stručnom krugu. Kako je u tom razdoblju došlo do osamostaljenja geografije u općem obrazovanju, težište tadašnje stručne aktivnosti bilo je na objavljivanju udžbenika, uz što su se povremeno organizirale stručne ekskurzije tipa terenskih seminara. Vrhunac znanstveno-stručne djelatnosti u tom razdoblju nesumnjivo je izdavanje prvoga specijaliziranog geografskog časopisa - *Hrvatskoga geografskog glasnika*, čiji je pokretač i urednik bio dr. Artur Gavazzi. Prvi broj toga časopisa izašao je 1929., od kada je redovito izlazio do 1939. godine. Iako je, dakle, između dva svjetska rata tiskano samo 10

brojeva toga časopisa, u kojima je objavljeno više od 70 radova, njegovo je izdavanje imalo dalekosežne posljedice za razvoj geografije u nas. Osim što je bio preteča kasnije znanstveno-stručne periodike Društva i odlučno utjecao na tadašnji razvoj geografske misli, ne samo u Hrvatskoj nego i na području šire državne zajednice, suradničko okupljanje oko njega potaklo je inicijativu za ponovnim stručnim organiziranjem hrvatskih geografa. Premda su 1941. godine pripremljena i Pravila društva, početak rata onemogućio je takva nastojanja.

Razvoj geografije u Hrvatskoj nakon 1945. karakterizira organizacijska konsolidacija, značajan razvoj visokoškolskog kadra i povećanje broja studenata te razmjerno uspješno praćenje i konceptijsko prilagodavanje europskim i svjetskim geografskim trendovima. Kad je 1946. osnovan jedinstveni Geografski zavod u sastavu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i 1947. uključen u novoosnovani Prirodoslovno-matematički fakultet, te iste, 1947. godine u Zagrebu je ponovo osnovano Geografsko društvo. Središnju ulogu u priključenju geografije fakultetskoj zajednici prirodnih znanosti i ponovnom osnivanju Društva imao je red. prof. Geografskog zavoda dr. Josip Roglič.

Od svoga ponovnog utemeljenja Društvo kontinuirano djeluje prilagođavajući svoju aktivnost potrebama razvoja geografske struke i nastave u Hrvatskoj:

- Godine 1949. bilo je organizator I. kongresa geografa Jugoslavije, posvećenog geografskoj problematici novooslobođenih hrvatskih i slovenskih područja (Istra, Rijeka, Slovensko primorje), nastavnoj tematici i organizaciji stručnog rada;
- Godine 1950. izdalo je novi svezak Geografskog glasnika (br. 11-12), sljednika Hrvatskoga geografskog glasnika (čiji je posljednji broj objavljen 1939.). Do
- obilježavanja stote obljetnice ustrojstva Društva ukupno je tiskano 58 brojeva toga znanstvenog časopisa, s više od 300 znanstveno-stručnih radova vodećih hrvatskih, ali i svjetskih geografa;
- Godine 1955. počelo je izdavati i metodičko-stručni časopis Geografski horizont, namijenjen ponajprije nastavnicima geografije i učenicima srednjih škola. Do danas je tiskano 138 brojeva toga časopisa;
- Tijekom proteklog pedesetgodišnjeg razdoblja kontinuirano je bilo angažirano na izradi nastavnih planova i programa za škole I. i II. stupnja;
- Godine 1964. organizator je VII. kongresa geografa SFRJ;
- Godine 1974. organiziralo je "Simpozij o udžbenicima i ostaloj geografskoj literaturi u nastavi svih stupnjeva škola u SFRJ";
- Godine 1977. prigodnim znanstvenim skupom obilježilo je tridesetu obljetnicu kontinuiranoga rada Društva (Spomen-zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske, 1947.-1977. Zagreb, 1980.);
- U suradnji s Minisarstvom prosvjete i športa, organizator je tradicionalnih zimskih (metodičko-stručnih) i ljetnih (terenskih) seminara za nastavnike osnovnih i srednjih škola. Do sada je održano 48 zimskih i oko 40 ljetnih seminara;
- U suradnji s Ministarstvom prosvjete i športa, organizira godišnja natjecanja "Znanost mladima" iz geografije;
- Ima stalnu tribinu "Geografski ponedjeljak", na kojoj je do sada održano više od 800 znanstvenih, stručnih i stručno-popularnih predavanja;
- Značajan dio izdavačke djelatnosti odvija se u okviru "Posebna izdanja". Do sada je

objavljeno 14 posebnih izdanja Društva, među kojima se svojim specifičnim značenjem izdvaja *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske* (Posebna izdanja, sv. 8, Zagreb, 1991.);

■ Godine 1992. organiziralo je znanstveni skup "Prometni sustav, ekonomsko-socijalni razvoj i organizacija prostora" (Geografski glasnik, 55, Zagreb, 1993.);

■ Vrhunac razgranate znanstveno-stručne djelatnosti Društva je organizacija I. hrvatskoga geografskog kongresa 1995. pod motom "Geografija u funkciji razvoja Hrvatske" (Zbornik radova I. hrvatskoga geografskog kongresa, Zagreb, 1996.).

Tijekom pedesetgodišnjeg kontinuiranog rada (1947.-1997.) Društvo je nekoliko puta mijenjalo ime: Geografsko društvo (1947.-1950), Geografsko društvo Hrvatske (1950.-1982.), Savez geografskih društava Hrvatske (1982.-1992.) i Hrvatsko geografsko društvo (1992.). Pod tim nazivom 1992. godine primljeno je kao punopravni član u Međunarodnu geografsku uniju (IGU). Broj članova Društva stalno raste; od 57 prilikom njegova ponovnog utemeljenja, do oko 800 pri obilježavanju stote obljetnice početka strukovnoga organiziranja. Za njegovo uspješno djelovanje na unapređenu geografske struke i nastave u proteklih pola stoljeća zaslužne su pojedine ustanove i institucije te brojni geografi iz različitih generacija. Među zaslužnim ustanovama središnje mjesto svakako pripada Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta. Do sredine sedamdesetih godina važnu ulogu u razvoju geografije, pa i radu Društva, imao je i Geografski institut (do 1966. Geografski institut PMF-a, a od 1966. do 1974. Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu), izdavač najvećeg nakladničkog projekta hrvatskih geografa *Geografija SR Hrvatske*, 1-6, ŠK,

Zagreb, 1974. odnosno *Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske*, ŠK, Zagreb, 1976. Također još valja naglasiti uspješnu suradnju s Ministarstvom prosvjete i športa na organizaciji zimskih i ljetnih seminara, odnosno natjecanja "Znanost mladima", kao i njegovu potporu izdavačkoj djelatnosti Društva.

Aktualno vrijeme postavlja pred Hrvatsko geografsko društvo nove zadatke, koje je okvirno moguće sažeti u sljedećih nekoliko točaka:

1. Reorganizacija ustroja Društva u Savez regionalnih i županijskih geografskih društava Hrvatske, u skladu s potrebom što šireg i razgranatijeg djelovanja geografa na čitavom području Hrvatske. Njezin je cilj uključiti u organizirani rad Društva što veći broj članova, budući da ono trenutačno okuplja tek oko 30 % od ukupnog broja (oko 2600) geografa u državi;
2. Daljnje unapređivanje znanstvenoga, stručnog i nastavnog rada putem tradicionalnih, ali i novih oblika djelovanja Društva. Kao posebni ciljevi u okviru toga mogu se izdvojiti:
 - a) razvijanje i što šire usvajanje suvremenog geografskog koncepta struke;
 - b) posvećivanje posebne pozornosti nastavnim planovima i programima, odnosno nastavi geografije na svim stupnjevima obrazovanja;
3. Djelotvornije razvijanje međunarodne suradnje u svrhu trajnog unapređivanja geografske struke i nastave geografije u Hrvatskoj.

Da je budućnost geografije u nas neupitna, uključujući i organizirani rad u strukovnom društvu, upućuje i podatak da u okviru Društva od 1993. ponovo uspješno djeluje Speleološka sekcija HGD-a (koja je utemeljena 1957. ali je tijekom sedamdesetih prestala s radom) te da je u godini obilježavanja stote obljetnice

osnutka Društva obnovljen i rad "Kluba geografa", koji na stručnoj osnovi okupljaju studente geografije. Nikada u prošlosti nije bio toliki interes i potreba za geografskim znanjem. Jer, poznavanje stanja i odnosa u globalnoj zajednici preduvjet je realističnog spoznavanja mjesta i uloge domovine u njoj, odnosno objektivnije procjene vlastitih mogućnosti.

Otuda je izvjesno da su na pragu drugog stoljeća organiziraniziranog djelovanja hrvatskih geografa, budućnost Hrvatske i razvoj geografije u njoj više negoli ikada i nerazdvojno povezani.

Dane Pejnović